

Shakira, K'NAAN és a FIFA labdarugó világbajnokság-diszpozitív

Tamas Szojka: Shakira, K'NAAN and the "FIFA World Cup Dispositif"

This essay analyses Shakira's 'Waka Waka' and K'NAAN's 'Wavin' Flag' and their respective video clips in relation to the notion of hyperculturalism. I examine how the video clips use the aesthetics of remix to represent football as a symbol of unity across geographic, social and cultural divides. Next, the paper considers Foucault's concept of *dispositif* as it pertains to the FIFA World Cup and interprets the event as a festival connected to the origin myth of football. Finally, I highlight the tensions between globalisation, capitalism and colonialism and note the ambivalent nature of hyperculturalism.

Keywords: #cultural capitalism, #FIFA World Cup as a Dispositif, #hyperculturalism, #cultural appropriation, #postcolonialism

A világbajnokság a labdarúgás ünnepe. A négyévente megrendezésre kerülő torna mind a játékosok, mind a szurkolók számára a sportág legfontosabb eseménye, emellett a futball igazgató szervezet, a FIFA „aranytojást tojó tyúkja”. A 2010-es dél-afrikai világbajnokság egy egész generáció meghatározó élménye volt. Ikonikus gólok, gólörömök, eksztatikus pillanatok, és gazdag körítés. Még azok is találkoztak az eseményt kísérő elemekkel, akik számára a foci nem jelent többet egy unalmas sportnál, amelyben huszonkét izzadt férfi kerget egy labdát. A VB azonnal korszakos slágerre avanszáló hivatalos dalait biztosan mindenki hallotta. Ebben az esszében Shakira „*Waka Waka*”²⁸⁵ és K'NAAN „*Wavin' Flag*”²⁸⁶ című számát és a videóklipeket elemzem a *hiperkulturalizmus* fogalmának tükrében. Azt vizsgálom, hogy a klipek *remixesztétikája* hogyan kísérel meg egy olyan kevert ideát építeni, amelyben a földrajzi, társadalmi, és kulturális különbségeket ünnepelve az összetartozás színterét a labdarúgás testesíti meg. Mit foglal magában az, amit *VB-diszpozitív*nek nevezhetnénk, és hogyan értelmezhető az esemény ünnepként? Emellett igyekszem rámutatni arra, hogy a klipek kapcsán felmerül a globalizáció, a kapitalizmus és a kolonializmus között meghúzódo feszültség, és a hiperkulturalizmus ambivalens mivoltának kérdése is.

Byung-Chul Han és Andreas Reckwitz hiperkultúra fogalma arra utal, hogy a késő-modernitásban elmosódnak a klasszikus értelemben vett kulturális formák határai, és egyetlen globális kapitalista módon szerveződő piactér termékeivé válnak. Minden ilyen elem

²⁸⁵ L. https://www.youtube.com/watch?v=pRpeEdMmmQ0&ab_channel=shakiraVEVO (last access 20. January 2023).

²⁸⁶ L. https://www.youtube.com/watch?v=WTJSt4wP2ME&ab_channel=KnaanVEVO (last access 20. January 2023).

kapcsolatban áll egymással, és ebben a bonyolult piai–kulturális hálózatban szüntelenül változtatják a pozíciójukat, versengve a fogyasztók figyelméért. A globalizált piacoknak köszönhetően egytől egyig bárhol, bármikor elérhetőek, és tetszés szerint vegyíthetőek egymással, újabb kapcsolódási pontokat generálva.

Ezt a megközelítést használom, amikor a „*Waka Waka*”, és a „*Wavin’ Flag*” klipjét elemzem. E szerint ezek a klipek olyan, a hiperkultúra működésének logikájából egyenesen következő *remix-esztétikákkal* dolgoznak, amelyek a kívánt hatás elérése érdekében gondosan megválogatott elemeket emelnek le a hiperkultúra globális elemkészletének „virtuális polcáról”. A „*Waka Waka*” volt a 2010-es dél-afrikai világbajnokság hivatalos, a FIFA által akkreditált dala. A „*Wavin’ Flag*” szintén a torna kapcsán, a Coca-Cola promóciós kampányának himnuszaként vált ismertté, a videoklip pedig már ennek apropóján készült.

Mi a feladata egy-egy olyan terméknek, mint a két dal és a klipjeik? Először is, fontos szem előtt tartani, hogy a világbajnokság egy kapitalista világszemléletbe ágyazódik bele, így elsődleges célja a profittermelés, illetve annak maximalizációja. Kulcsfontosságú, hogy kielégítő nyilvánosságot kapjon, az ezt elősegítő promóció egyik legcélravezetőbb eszköze pedig a popkultúra, a popzene, és a videoklip. Az első szabály: „Végy egy (jó kapus helyett) egy ismert előadót!” Shakira a latin-pop legnagyobb alakja, és már 2010-ben is a világ egyik legnépszerűbb énekesnője volt. Az eladhatóságot nagyban segíti, ha a zene meglovagolja az aktuális trendeket, egyedi, és könnyen megjegyezhető. A klipben is látunk példát erre a törekvésekre: Shakira és a többi szereplő tánca azóta ikonikussá vált. A klipnek ez a rétege tehát a kortárs populáris kultúra vonásait hordozza magán.

Reckwitz szerint a „hiperkultúra és az identitáskeresés szoros kapcsolatban állnak”²⁸⁷. 2010-ben először kapta meg afrikai ország a világbajnokság rendezési jogát. (Arra most nem térek ki, hogy a dél-afrikai helyszínválasztás mekkora mértékben köszönhető Nelson Mandela fáradhatatlan kampányolásának, titokzatos kenőpénzeknek, és a FIFA berkein belül zajló notórius korrupciónak.) Nem meglepő tehát, hogy a tornát népszerűsítő dal dél-afrikai, távolabbról közelítve pedig egyfajta „összafrikai” kultúrát kísérel meg – mesterségesen – létrehozni. Ennek elemei a dalban és a klipben is könnyen felfejthetőek. A „*Waka Waka*” nagyban épít egy kameruni katonai dalra, a „*Zangaléwa*”-ra, a videó szereplői pedig hagyományos népviseletben táncolnak.

Michel Foucault diszpozitív fogalma olyan heterogén diszkurzív és nem-diszkurzív elemekből összeálló absztrakt „hatalmi” hálózatra, szövegre utal, amely manapság már az „önmítosz-teremtő” piaci entitásokra is jellemzővé vált, mint Hollywood vagy az IKEA. A VB-diszpozitív tehát ebben az értelemben minden olyan elemet magába foglal, amely a világbajnokságokhoz kötődő szervezetekhez, eseményekhez, szereplőkhöz vagy fogalmakhoz kapcsolódik. Ilyen értelemben tehát egyaránt magába foglalja az 1998-as franciaországi torna mérkőzéseit, a FIFÁ-t mint szervező intézményt, Lionel Messi szőrszárait, vagy éppen a sportágot népszerűsítő zeneszámokat. Ez a kapcsolat fordítva is fennáll: Shakira dala kisebb-

²⁸⁷ Saját ford., Andreas Reckwitz, *The End of Illusions: Politics, Economy and Culture in Late Modernity*. (Cambridge: Polity, 2021), p. 20.

nagyobb mértékben kapcsolódik minden olyan elemhez, ami a VB-diszpozitív része. Úgy vélem, a klip tükrözi a hálózatot működtető ideát.

Mi a futball ebben az értelemében? Egy játék, amely országhatárokon, bőrszínen, társadalmi különbségeken túllépve összeköti a világot. Eköré az esszencia köré épül minden olyan réteg, amely ezt árnyalhatja, megkérdőjelezheti. A hiperkultúra diszpozitív képző szövetében a foci olyan kapcsolódási pontként kíván fellépni, ahol a különböző kultúrák megmutathatják a különbségeiket, de egységesen összeköti őket a sport szeretete. Mindkét klipben különböző hátterű, bőrszínű szereplők táncolnak vagy fociznak. A „*Waka Waka*” dalszövegében keveredik az angol, a spanyol és két afrikai nyelv is. Ebben a kontextusban a zászló erőteljes szimbólum, hiszen épp a nemzetek különállóságát jelképezi, ha viszont különböző zászlók egy helyen lobognak, az az összetartozást testesíti meg. Ezzel a logikával működik a Sziget Fesztiválon minden évben gyakorolt „zászlólengető nap” gesztusa, de természetesen a VB-k esztétikájának is fontos jellemzője ez a szó szerinti sokszínűség. K’NAAN „*Wavin’ Flag*” klipjében más megoldást választott. Nála a zászlót csak az integető kezek jelképezik, így meghagyva a lehetőséget, hogy ki-ki a saját nációjának mintáit képzelhesse a helyére.

A labdarúgás önmaga számára teremt mítoszt, nincs ez másképp a világbajnokság esetében sem. Mircea Eliade vallástudományi szempontból vizsgálta az ünnepek jelentőségét. Elmélete szerint a vallásos ember időfelfogása nem homogén: bokros teendőit a profán, folyamatos jelen idő keretei között végzi, de az ünnepek alatt más tulajdonságokkal rendelkező időt él meg. Ez a szent idő „lényegénél fogva visszafordítható, voltaképpen mitikus ősidő, amelyet újra jelenvalóvá tesznek. Minden vallási ünnep [...] azt jelenti, hogy valamilyen mitikus múltban, kezdeti időben lezajlott szakrális eseményt újra jelenlévővé tesznek.”²⁸⁸ Tehát minden ünnep ideje felveszi a felevenített ősmítosz állandóságát, és fenntartja annak jelentőségét. Utóbbi szerep miatt fontos a periodikus ismétlődés. Ezt a megközelítést a vallásos kereteket elhagyva is szokás alkalmazni: így tehát, amikor azt írom, a világbajnokság a labdarúgás ünnepe, azt értem ezalatt, hogy minden VB újrateremti, megjeleníti, és bővíti a futball ősmítoszáét. A vallásos ünnepek összetartó törekvése is erősíti a hasonlatot. A torna közeledtével a futballvilág időfelfogásának homogenitása megtörik, ünnepi időt tapasztal meg. Miért érdekes mindez számunkra? Shakira klipjének egyik, még nem tárgyalt rétegét képezik a korábbi világbajnokságok emlékezetes pillanatait bemutató képsorok. Az eksztatikus vagy éppen szomorú futballtörténeti jelentőséggel bíró események újra élése fokozza a következő tornára való várakozás izgalmát. Marketing szempontból ez telitalálat, amelynek hátterében a tárgyalt „mitikus” időélmény húzódik meg. A világbajnokság az az ünnep, ahol a szurkoló lehetőséget kap a futball ősmítoszához való kapcsolódásra. Ezt jeleníti meg Shakira klipjében a korábbi híres gólok, a feszült pillanatok és a nagy népszerűségnek örvendő (aktív) játékosok felvillantása. (Amellett, hogy a klip forgatása indította útjára a napjainkban kulminálódó Shakira–Piqué sagát.)

Értelmezésem szerint tehát a két klip remix-esztétikáját elsődlegesen ez a három réteg építi fel: a populáris kultúra rétege, a sajátos afrikai identitást megteremtteni igyekvő réteg, és a

²⁸⁸ Mircea Eliade, *A szent és a profán* (Budapest: Európa Kiadó, 1996), p. 28.

futball ősmítoszat, a sportágon keresztül megvalósuló összetartozást a multikulturalitással és a korábbi ikonikus pillanatok nosztalgiájával felelevenítő réteg. Itt azonban szeretnék rámutatni ennek a fajta hiperkulturalizmusnak a kettősségére is: felmerül a kérdés, hogy nem sérül-e a reprezentáció, ha a különböző kulturális motívumokat a gyökerüktől elszakítva termékké alakítjuk, és tetszés szerint keverjük? Shakira felkérése nem rezonált jól a dél-afrikai közönség köreiben. Vélekedésük szerint a kolumbiai énekesnő nem volt ideális választás arra, hogy az Afrikában rendezett tornát képviselje (még úgy sem, hogy az énekesnőt az afrikai háttérrel rendelkező Freshlyground zenekar kísérte). Ezt az ambivalenciát erősítette az a vélemény is, miszerint a zeneszerzők gátlástalanul loptak a népszerű kameruni dalból, így kisajátították az afrikai kultúrát. A felháborodás akkora hullámokat vert, hogy a FIFA kénytelen volt kiadni egy közleményt, amely szerint nem történt plágium, hanem a helyi kultúrát tisztelő feldolgozás. K'NAAN dalának szövegét politikai tartalma miatt nagy mértékben át kellett írni, hogy felhasználhassák a kampányban.²⁸⁹ Ezek a történések egy kontroverz jelenségre mutatnak rá: a kapitalista módon szerveződő nyugati kultúra kiragadja a helyhez kötődő kulturális elemeket, és belegyúrja a látszólag értékközpontú hiperkulturalitás masszájába. Újra felhasználja őket, keveri, majd az új kontextusban a „méltányos reprezentáció” címkéjét ragasztja rájuk. Ez a globalizáció, a kapitalizmus, és a hiperkultúra konstellációjának feszültsége: a hiperkulturalizmus kiragad, elvesz és felhasznál bármit, ami megtetszik neki. Nem szerencsés konnotáció egy hányatott koloniális múlttal rendelkező afrikai ország kapcsán.

Bibliography

- Caborn, Joannah. “On the Methodology of Dispositive Analysis.” *Critical Approaches to Discourse Analysis Across Disciplines*. 1 (1). Pp. 115–123.
- Doyle, Jennifer. “World Cup Music and Football Noise: The Lion King, Waka Waka and The Vuvuzela.” In *Africa's World Cup: Critical Reflections on Play, Patriotism, Spectatorship and Space*. Eds. Peter Alegi and Chris Bolsmann. Michigan: The University of Michigan Press, 2013.
- Eliade, Mircea. *A szent és a profán*. Budapest: Európa Kiadó, 1996.
- Han, Byung-Chul. *Hyperculture. Culture and Globalisation*. Cambridge: Polity, 2022.
- Reckwitz, Andreas. *The End of Illusions. Politics, Economy and Culture in Late Modernity*. Cambridge: Polity, 2021.

Clipography

- K'NAAN: *Wavin' Flag*, Nabil Elderkin, 2010.
- Shakira: *Waka Waka*. Dir. Marcus Raboy, 2010.

²⁸⁹ „So many wars, settling scores
 Bringing us promises, leaving us poor
 I heard them say, »love is the way«
 »Love is the answer«, that's what they say
 But look how they treat us, make us believers
 We fight their battles, then they deceive us
 Try to control us, they couldn't hold us
 'Cause we just move forward like Buffalo Soldiers”